

شایعه از نگاه قرآن

زمینه‌ها، پیامدها، راه‌های رویارویی

حاجی میرزایی
مترجم

انتشارات دانشگاه فرماندهی و ستاد، دانشگاه جنگ

ارتش جمهوری اسلامی ایران

تابستان ۱۳۹۳

سرشناسه: مجتبی میرزایی، فاخره فراهانی

مشخصات نشر: تهران- ارتش جمهوری اسلامی ایران- دانشگاه جنگ- دانشگاه فرماندهی و ستاد -

۱۳۹۳

عنوان و نام پدیدآورنده: شایعه از نگاه قرآن / مجتبی میرزایی، فاخره فراهانی

تعداد صفحات: ۱۷۸ ص

ISBN: ۹۷۸-۹۶۴-۲۵۲۳-۳۹-۹

شابک:

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

موضوع: شایعه، جنبه‌های قرآنی

شماره افزوده: فراهانی، فاخره، ۱۳۶۲-

بندی کنگره: ۱۳۹۳ ۲۲ش ۹/۳۲ Bp

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹

شماره کتابخانه ملی: ۳۵۴۵۹۱۳

عنوان: شایعه از نگاه قرآن (زمینه‌ها، پیامدها، راه‌های رویارویی)

مؤلف: مجتبی میرزایی، فاخره فراهانی

ویراستار: حسین مینایی

صفحه آرای: مرتضی جباری

طرح روی جلد: عارف سلگی

ناظر چاپ: حسین مومنی فرد

ناشر: انتشارات دافوس آجا

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

تاریخ نشر: تابستان ۱۳۹۳

چاپ اول

لینوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه دانشگاه فرماندهی و ستاد

قیمت: ۸/۰۰۰ تومان

نشانی: تهران، میدان پاستور، خیابان دانشگاه جنگ، دانشگاه فرماندهی و ستاد، انتشارات دافوس

تلفن: ۶۶۱۴۱۹۱ - ۰۲۱

www.dafoosaja.ac.ir

مسئولیت صحت مطالب بر عهده‌ی مؤلفین می‌باشد.

کلیه حقوق برای دافوس آجا محفوظ است. (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است).

صفحه	عنوان
۱۱	مقدمه
۱۳	فصل اول: کلیات
۱۴	۱-۱- تعریف لغوی شایعه
۱۶	۱-۲- جستاری در واژه‌های همسو با ماده «شع» در قرآن
۱۶	۱-۲-۱- واژه «ذَّيْع»
۱۷	۱-۲-۱-۱- واژه «رَجَفَ»
۱۸	۱-۲-۱-۱-۱- تعریف اصطلاحی شایعه
۲۳	فصل دوم: مصادیق شایعه در قرآن
۲۶	۱-۲- شایعه سازی در قرآن
۲۷	۱-۲-۱- شایعه سازی در قرآن
۲۹	۱-۲-۱-۱- جنون
۳۱	۱-۲-۱-۱-۲- سحر
۳۳	۱-۲-۱-۲- شایعه سازی کفار زمان بعثت
۳۴	۱-۲-۱-۲-۱- شایعه سازی علیه پیامبر اسلام
۳۷	۱-۲-۱-۲-۱-۲- شعر
۴۰	۱-۲-۱-۲-۱-۲- کهنانت
۴۳	۱-۲-۱-۲-۱-۲- مسحور
۴۴	۱-۲-۱-۲-۱-۲- اساطیرالاولین
۴۶	۱-۲-۱-۲-۱-۲- قول بشر
۴۸	۱-۲-۱-۲-۲- شایعه سازی علیه رزمندگان اسلام
۴۸	۱-۲-۱-۲-۱-۲- شایعه سازی در غزوه‌ی احد
۵۰	۱-۲-۱-۲-۱-۲-۲- شایعه سازی در غزوه‌ی حمراء الاسد
۵۲	۱-۲-۱-۲-۱-۲-۲- شایعه سازی در غزوه‌ی بدر صغری
۵۵	۱-۲-۲- شایعه سازی منافقان عصر رسالت
۵۸	۱-۲-۲- شایعه سازی در جنگ احزاب
۶۰	۱-۲-۲-۲- شایعه سازی در جریان جنگ تبوک

۶۳	۲-۲-۳- شایعه‌ی افک
۷۱	فصل سوم: مراحل طی شده در شایعه
۷۲	۳-۱- تولید شایعه
۷۲	۳-۱-۱- زمینه‌های مؤثر در تولید شایعه
۷۳	۳-۱-۱-۱- اهمیت
۷۴	۳-۱-۱-۲- ابهام
۷۶	۳-۱-۱-۳- فقدان ایمان
۷۸	۳-۱-۱-۴- کینه و عداوت
۸۰	۳-۱-۱-۵- حفظ منافع و مصالح
۸۲	۳-۲- طبقه‌بندی شایعه سازان
۸۲	۳-۲-۱-۱- سرانجام اخلی
۸۲	۳-۲-۱-۲- عمل خارجی
۸۳	۳-۲- انتشار شایعه
۸۳	۳-۲-۱- اقسام شایعه
۸۴	۳-۲-۱-۱- شایعات خنده (آه)
۸۴	۳-۲-۱-۲- شایعات تند و سریع
۸۴	۳-۲-۱-۳- شایعات غوطه‌ور (غواص)
۸۵	۳-۲-۲- طبقه‌بندی شایعه پراکنان
۸۵	۳-۲-۲-۱- افراد وابسته به شایعه سازان
۸۷	۳-۲-۲-۲- افراد ضعیف الایمان
۸۸	۳-۲-۳- کیفیت انتشار شایعه
۸۸	۳-۲-۳-۱- انتشار علنی
۸۹	۳-۲-۳-۲- انتشار غیر علنی
۹۰	۳-۲-۳-۴- علل انتشار شایعه
۹۰	۳-۲-۳-۱-۴- عدم ارزیابی صحیح
۹۳	۳-۲-۴-۲- تحصیل اطمینان
۹۴	۳-۲-۵- علل تأثیرپذیری از شایعه

- ۹۴ ۳-۲-۵-۱- سوء ظن
- ۹۶ ۳-۲-۵-۲- تأخیر در اطلاع رسانی
- ۹۷ ۳-۲-۵-۳- وجاهت منبع شایعه
- ۱۰۰ ۳-۳- بهره‌برداری از شایعه
- ۱۰۰ ۳-۳-۱- ترور شخصیت
- ۱۰۲ ۳-۲-۲- القای ترس و وحشت
- ۱۰۳ ۳-۳-۳- القای یأس و ناامیدی
- ۱۰۴ ۳-۳-۴- فریب افکار عمومی
- ۱۰۷ **سطح چهارم: پیامدهای شایعه از نگاه قرآن**
- ۱۰۸ ۱-۱- پیامدهای دنیوی شایعه
- ۱۰۸ ۴-۱-۱- پیامدهای شایعه برای مخاطبان
- ۱۰۸ ۴-۱-۱-۱- پیامدهای نظامی شایعه
- ۱۰۹ ۴-۱-۱-۱-۱- تضعیف ایمان روحی مؤمنان
- ۱۱۰ ۴-۱-۱-۱-۲- ایجاد سبب در ترس و اراده‌ی نیروها
- ۱۱۲ ۴-۱-۱-۲- پیامدهای اجتماعی شایعه
- ۱۱۲ ۴-۱-۲-۱- شکل‌گیری محیط‌های اجتماعی
- ۱۱۵ ۴-۱-۲-۲- خدشه‌دار شدن آبروی افراد جامعه
- ۱۱۶ ۴-۱-۲-۳- سلب آرامش عمومی
- ۱۱۸ ۴-۱-۳- پیامدهای سیاسی شایعه
- ۱۱۸ ۴-۱-۳-۱- بی‌اعتمادی مردم به رهبران جامعه
- ۱۲۰ ۴-۱-۳-۲- ایجاد اختلاف و تفرقه
- ۱۲۲ ۴-۱-۴- پیامدهای اعتقادی شایعه
- ۱۲۲ ۴-۱-۴-۱- تخریب استوانه‌های اعتقادی
- ۱۲۲ ۴-۱-۴-۲- شبهه افکنی
- ۱۲۶ ۴-۱-۲- پیامدهای شایعه برای شایعه‌سازان
- ۱۲۶ ۴-۱-۲-۱- محرومیت از رحمت پروردگار
- ۱۲۷ ۴-۲-۲- رسوایی شایعه‌سازان

۱۲۸	۲-۴- پیامدهای اخروی شایعه
۱۲۸	۴-۲-۱- عذاب دردناک
۱۳۰	۴-۲-۲- روسپاهی
۱۳۳	فصل پنجم: رویارویی با شایعه از نگاه قرآن
۱۳۴	۵-۱- روش‌های پیشگیری
۱۳۵	۵-۱-۱- ابهام زدایی
۱۳۸	۵-۱-۲- ارجاع خبر به اهل تشخیص
۱۴۱	۵-۱-۳- تحقیق و بررسی اخبار و گزارش‌ها
۱۴۲	۵-۱-۲- کنترل زبان
۱۴۳	۵-۱-۴- پرهیز از گفتار بدون علم
۱۴۴	۵-۴-۱- پرهیز از نقل شایعه
۱۴۵	۵-۲-۱- روش‌های مقابله
۱۴۵	۵-۲-۱- تکذیب شایعه
۱۴۹	۵-۲-۲- شایعه‌ها را علیه دشمنان اسلام
۱۵۲	۵-۲-۳- آراستگی به لباس و ستقامت
۱۵۴	۵-۲-۴- مجازات شایعه‌سازان
۱۵۹	۵-۲-۵- معرفی شایعه‌سازان
۱۶۰	۵-۲-۶- بازسازی فرد یا گروه آسیب دیده از شایعه
۱۶۳	پیشنهادهای
۱۶۷	فهرست منابع و مآخذ

پیشگفتار

انسان موجودی اجتماعی و نیازمند ارتباط و تبادل اخبار، اندیشه‌ها و علایق با دیگران است و در این بین اسلام به عنوان دینی جامع و کامل از این بعد اساسی زندگی غافل نمانده و بسیاری از مباحث منابع دینی، مربوط به حیات اجتماعی و تعاملات اجتماعی انسان است. اما حقیقت امر آن است که همواره آفاتی وجود دارد که سلامت روابط و تعاملات اجتماعی انسان را تهدید می‌کند. از جمله این آفات، شایعه است که معمولاً در ارتباطات، خواسته یا ناخواسته و آگاهانه یا نا آگاهانه به وجود می‌آید و به نوعی کم و بیش به تمام اجتماعات انسانی متداول است.

شایعه به عنوان یکی از ابزارهای پنهان تبلیغ، پدیده‌ای است که از طریق تأثیرگذاری بر افکار عمومی قادر است آن را به سمت و سوی اهداف از پیش تعیین شده‌ی شایعه پردازان سوق دهد و جهت ملل به اهداف نامشروعشان بسیج نماید. این سلاح خطرناک، غالباً به عنوان حربه‌ی تأثیرگذاری توسط افراد و گروه‌های کژاندیش جهت ایجاد مسمومیت اجتماعی و نیل به اهداف نامشروع به خدمت گرفته شده است و آثار ناگواری را در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اخلاقی، نظامی و امنیتی بر پیکره‌ی جوامع بشری فرود می‌آورد.

در این میان سؤال اساسی این است که قرآن به عنوان یکی از منابع دین مبین اسلام که از جامعیت، هدایت‌گری و جاودانگی برخوردار است، در ارتباط با آسیب اجتماعی مذکور چه موضعی اتخاذ کرده و چه دستورالعمل‌هایی جهت مدیریت آن ارائه کرده است؟ تحقیق حاضر تلاشی در جهت پاسخگویی به سوال مهم فوق است که با تأمل در آیات نورانی قرآن، به انجام رسیده است.

در راستای بررسی بایستگی و ضرورت انجام این تحقیق می‌توان به اشاره اشاره کرد:

۱- با توجه به گسترش و توسعه‌ی روز افزون ابزارها و وسایل ارتباط جمعی در سطح جهان و با در نظر داشتن پیچیدگی فعالیت‌های اطلاعاتی کشورهای قدرتمند و استعمارگر در میان جوامع و ملل جهان و با لحاظ کردن تأثیرات عمیق شایعه‌سازی و

شایعه پراکنی در افکار عمومی، امروزه موضوع شایعه در بسیاری از جوامع به یک آسیب مهم اجتماعی و بعضاً به نوعی بحران تبدیل شده است و لذا پرداختن به این مسئله از ضروریات اجتناب‌ناپذیر است. هم‌چنین از آن‌جا که جامعه و نظام اسلامی ما نیز از این آفت مخرب به شدت رنج برده و بسیار آسیب‌پذیر نشان داده است از این رو لازم است پژوهشی جامع در این زمینه و آن هم بر اساس منابع دینی به انجام رسد.

۲- بررسی آیات قرآن حاکی از آن است که بهره‌مندی افراد و گروه‌ها از حربه‌ی ایاعا جهت مقابله با انبیای الهی و به‌ویژه حکومت اسلامی در زمان پیامبر اکرم (ص) به‌دوری زیاد و تعیین‌کننده بوده است که قرآن بارها در خلال آیات مختلف بدان پرداخته است و این خود نشان از حساسیت این موضوع و ضرورت پژوهش و ارزیابی آن با توجه آیات کریمه‌ی قرآن دارد.

۳- گریب محصل کاوش در منابع مختلف، بیانگر آن است که آثاری در زمینه‌ی بررسی و تبیین ایاعا و شیعیان و شیعیان موضوع شایعه صورت گرفته است، اما جز معدودی از این آثار به‌دلیل عدم مباحث خود، به برخی آیات و روایات استشهاد و استناد نموده‌اند، عموماً این تلاش‌ها فاقد رویکرد قرآنی به مسئله شایعه هستند و محورهای موضوعات خاصی را مورد توجه قرار داده‌اند. این اساس ارزیابی مقوله‌ی شایعه از منظر قرآن امری ضروری بوده و نیازمند بررسی جامع و متمرکز است.

مقدمه

قرآن کتاب هدایتی است که شفا بخش آحاد بشر بوده و در راستای نیل جامعه‌ی انسانی به کمال اخلاقی استوارترین راه‌های تکامل را در پیش‌پای انسان‌ها می‌نهد. یکی از راه‌های مؤثر مذکور در دست‌یابی آحاد بشر به رشد و تعالی طرح آسیب‌های فردی و اجتماعی و بیان راه‌های مقابله با آن است. در این میان مقوله‌ی شایعه از جمله آسیب‌ها و دردهای دامنگیر جوامع بشری می‌باشد که از قدمت بسیاری برخوردار است به‌طوری که در طول تاریخ خاصه در تاریخ ادیان الهی توسط باطل‌پیشگان و متجاوزان به حریم انبیت محمد انبیای الهی و طلایه‌داران هدایت بشری به کرات مورد استفاده قرار گرفته است. قرآن کریم در مورد شایعه‌سازی کفار عصر رسالت علیه پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید:

وَيَقُولُونَ اِنَّآ لَنرٰكَ بِالْاٰلِهَةِ اَعْرٰجًا مَّجْنُونًا (صافات/ ۳۶)

«و پیوسته می‌گفتند: ای احمق! تو را به خاطر شاعری دیوانه رها کنیم.»

همچنین قرآن از شایعه به عنوان یکی از ذائل اخلاقی مهلک و خطرناک نام برده است که جز خداوند سبحان کسی از بلع و شرش آن آگاه نیست؛^۱ قرآن کریم در سوره مبارکه‌ی نور در این ارتباط چنین می‌فرماید:

اِنَّ الَّذِیْنَ یَحِبُّوْنَ اَنْ تَشِیْعَ الْفَاحِشَةُ فِی الَّذِیْنَ ءَامَنُوا لَیَمْلِكُنَّ عَذَابَ اِلٰهِمْ فِی الدُّنْیَا وَ الْاٰخِرَةِ وَ اِلٰهُهُمُّ اَعْلَمُ وَ اَنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ (نور/ ۱۹)

«کسانی که دوست دارند زشتی‌ها در میان مردم با ایمان رواج یابد، برای آن‌ها در دنیا و آخرت عذاب دردناکی است و خداوند می‌داند و شما نمی‌دانید.»

ضرورت آشنایی افراد به‌ویژه جوامع دینی با حربه‌ی شایعه و راه‌های مدیریت و مقابله با آن به حدی است که قرآن بارها در خلال آیات خویش به آن پرداخته است. بیایید و تحلیل زمینه‌ها و عوامل شکل‌گیری شایعات از یک سو و ارائه‌ی راهکارهای برخورد و دفع از این آسیب مخرب از دیگر سو رویکرد متکاملی است که قرآن در پیش‌روی ژرفاندیشان قرار داده و آنان را به تأمل فرا می‌خواند. توجه به قدرت تخریب شایعات و آثار شوم آن

^۱ رک: مکارم شیرازی، ناصر «و دیگران»، تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص ۴۰۴.

که امروزه آن را به سلاحی برنده و قدرتمند برای انحلال و شکست نظام‌های اجتماعی و از جمله نظام مقدس جمهوری اسلامی تبدیل کرده است ما را بر آن داشت تا با نگاهی نوبه بازخوانی این آسیب اجتماعی پرداخته و آن را از نگاه آیات حیات بخش وحی مورد بررسی و کاوش قرار دهیم. امید است که در پرتو این نگاه نو توشه‌ای هر چند اندک به کوله بار اندیشه‌ی مشتاقان فزونی یافته و این تلاش ناچیز گامی در راستای تحکیم بیشتر بنیان نظام مقدس اسلامی به حساب آید.

www.ketab.ir